

ΙΔΡΥΜΑ ΑΙΚΑΤΕΡΙΝΗΣ ΛΑΣΚΑΡΙΔΗ

Φως και Χρώμα: Ο Κωνσταντίνος Βολανάκης και η ένταξη του έργου του στην ευρωπαϊκή θαλασσογραφία

ΕΙΣΗΓΗΤΡΙΑ :

ΒΕΝΙΑ ΠΑΣΤΑΚΑ

ΙΣΤΟΡΙΚΟΣ ΤΕΧΝΗΣ

ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΣ ΒΟΛΑΝΑΚΗΣ (1837 - 1907)

1837: Γεννιέται στο Ηράκλειο της Κρήτης .

1856: ο Βολανάκης βρίσκεται στην Τεργέστη όπου εργάζεται ως λογιστής στον εμπορικό οίκο του Γεωργίου Αφεντούλη.

1864: Σπουδαστής στο Μόναχο στην Ακαδημία Ωραίων Τεχνών στο εργαστήριο του Karl Von Piloty.

1867: Πρώτο βραβείο στον διαγωνισμό έργου με θέμα την Ναυμαχία της Λίσσας.

1877: Το έργο του η Ναυμαχία του Τραφάλγκαρ εκτίθεται στην έκθεση του Λονδίνου και αγοράζεται.

1883: Εγκατάσταση στην Ελλάδα, στον Πειραιά.

1896: Ιδρύει το «Καλλιτεχνικόν Κέντρον» στον Πειραιά.

1907: Ο Κωνσταντίνος Βολανάκης πεθαίνει στις 29 Ιουνίου.

Φωτογραφία Δεξιά: ο Κωνσταντίνος Βολανάκης σε νεαρή ηλικία, Αρχείο Νεοελληνικής Τέχνης «Σοφία Λασκαρίδου».

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΤΙΚΑ ΣΤΟΙΧΕΙΑ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΟΛΑΝΑΚΗ ΚΑΙ ΝΥΧΤΕΡΙΝΗ ΤΟΠΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Η θάλασσα είναι πάντα παρούσα στη ζωή του Βολανάκη (Κρήτη, Σύρος, Τεργέστη, Ταξίδι στις Δαλματικές ακτές και στην Αδριατική, μόνιμη εγκατάσταση στον Πειραιά) . Οι οπτικές του αναφορές επηρεάζουν την θεματική του.
- Είναι έξοχος παρατηρητής της φύσης όπως οι ιμπρεσιονιστές όμως δεν τον ενδιαφέρει η φευγαλέα εντύπωση, στο έργο του επικρατεί η ηρεμία η οποία αποτυπώνεται με εντατικά δουλεμένες επιφάνειες χρώματος.
- Στο έργο του υπάρχουν απηχήσεις της Σχολής της Χάγης, των ρεαλιστών της Barbizon, του Ivan Aivazovsky, μετριάζει όμως την δραματικότητα δίνοντας μια ρομαντική χροιά στην απεικόνιση του θέματός του.
- Η νύχτα προσφέρεται για την δημιουργία απόκοσμων – ατμοσφαιρικών τοπίων που συναντάμε κυρίως σε εκπροσώπους του ρομαντισμού ή προσφέρεται για την αίσθηση μυστηρίου και δραματικότητας.
- Στην νυχτερινή τοπιογραφία οι καλλιτέχνες πραγματεύονται θέματα που σχετίζονται με την αντίθεση φωτός – σκιάς και την χρωματική ισορροπία που επιτυγχάνεται μέσα από τονικές διαβαθμίσεις.

Κωνσταντίνος Βολανάκης: Πάνω, Το λιμάνι του Βόλου τη Νύχτα, λάδι σε καμβά, 58.5x102 εκ.
Κάτω, Καΐκια στο φεγγαρόφωτο, λάδι σε καμβά, 45x74,5 εκ.

Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη.

Η ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΤΗΣ ΦΥΣΗΣ ΚΑΙ ΤΗΣ ΙΣΤΟΡΙΑΣ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΟΛΑΝΑΚΗ

Τον 19ο αιώνα έχουμε την γέννηση πολλών νέων εθνών και μαζί με αυτό την γέννηση των πρώτων εθνικισμών. Κάθε έθνος θέλει να δείξει την ανωτερότητά του μέσα από την σύνδεση με ένα ένδοξο παρελθόν ή με σημαντικά ιστορικά γεγονότα.

Ο Κωνσταντίνος Βολανάκης ζωγραφίζει έργα που εντάσσονται στο πλαίσιο της ιστορικής εικονογραφίας επιλέγοντας θέματα που συνδέονται με την θάλασσα. Τα έργα αυτά ξεχωρίζουν σε διεθνείς διαγωνισμούς και αγοράζονται από επιφανείς προσωπικότητες.

Η απεικόνιση ναυαγίων και θάλασσας υπήρξε αγαπημένο θέμα για τους θαλασσογράφους. Σε αυτά τα έργα αναδεικνύεται το μεγαλείο της φύσης και η καταδίκη της ανθρώπινης ύπαρξης έναντι σε αυτήν.

Άλλοι ζωγράφοι εκμεταλλεύονται τα συγκεκριμένα θέματα για να αναπτύξουν μια ολοκληρωμένη σπουδή πάνω στο φως και το χρώμα (Turner), ενώ άλλοι επικεντρώνονται στο ανθρώπινο δράμα.

Κωνσταντίνος Βολανάκης: Πάνω, Η Πυρπόληση της Τουρκικής Ναυαρχίδας, λάδι σε καμβά, 79x114 εκ. Κάτω, Φρεγάτα στο σεληνόφως, λάδι σε καμβά, 45x74.5 εκ

Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη.

Η ΑΠΕΙΚΟΝΙΣΗ ΤΩΝ ΚΟΙΝΩΝΙΚΩΝ ΤΑΞΕΩΝ ΣΤΟ ΕΡΓΟ ΤΟΥ ΚΩΝΣΤΑΝΤΙΝΟΥ ΒΟΛΑΝΑΚΗ

Η απεικόνιση ανθρώπων διαφόρων κοινωνικών τάξεων στην ζωγραφική έχει τις ρίζες της στον χρυσό αιώνα της φλαμανδικής ζωγραφικής. Οι καλλιτέχνες απομακρυσμένοι από τα θρησκευτικά θέματα επιδίδονται σε άλλα θέματα ζωγραφικής. Ένα από αυτά είναι η απεικόνιση στιγμών της καθημερινότητας απλών ανθρώπων κυρίως χωρικών.

Αγαπημένα θέματα στην γερμανική ζωγραφική του 19ου αιώνα ήταν τα λεγόμενα ηθογραφικά. Θέματα παρμένα από την καθημερινή ζωή των απλών ανθρώπων, στα οποία οι ζωγράφοι ξετύλιγαν το ταλέντο τους στην απόδοση χειρονομιών και εκφράσεων. Ιδιαίτερα αγαπητά θέματα ήταν επίσης αυτά που παρίσταναν παιδιά.

Ο Κωνσταντίνος Βολανάκης ασχολείται με την ηθογραφία κυρίως στο πλαίσιο της θαλασσογραφίας. Παρά το γεγονός ότι με την πρώτη ματιά δεν είναι ο άνθρωπος που κυριαρχεί στο έργο αλλά η θάλασσα και τα πλοία, ο ζωγράφος μας δίνει αρκετές πληροφορίες για την κοινωνική τάξη των προσώπων που απεικονίζει και τις ασχολίες τους.

Κωνσταντίνος Βολανάκης: Πάνω, Αναχώρηση από τον Πειραιά για την Τήνο, 1885 - 1890, λάδι σε μουσαμά, 64.5x52 εκ. Κάτω, Μαζεύοντας τα δίχτυα, 1888 - 1890, λάδι σε μουσαμά, 40x70 εκ.,

Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη.

Η ΣΗΜΑΣΙΑ ΤΟΥ ΦΩΤΟΣ ΚΑΙ ΤΟΥ ΧΡΩΜΑΤΟΣ ΣΤΗΝ ΖΩΓΡΑΦΙΚΗ

Το φως και το χρώμα είναι πολύ σημαντικά στην ζωγραφική καθώς καθορίζουν την ατμόσφαιρα του έργου. Ανάλογα με την ένταση που επιλέγει ο καλλιτέχνης να χρησιμοποιήσει τις διαφορετικές τονικότητες προσαρμόζει και την δραματικότητα στο έργο του.

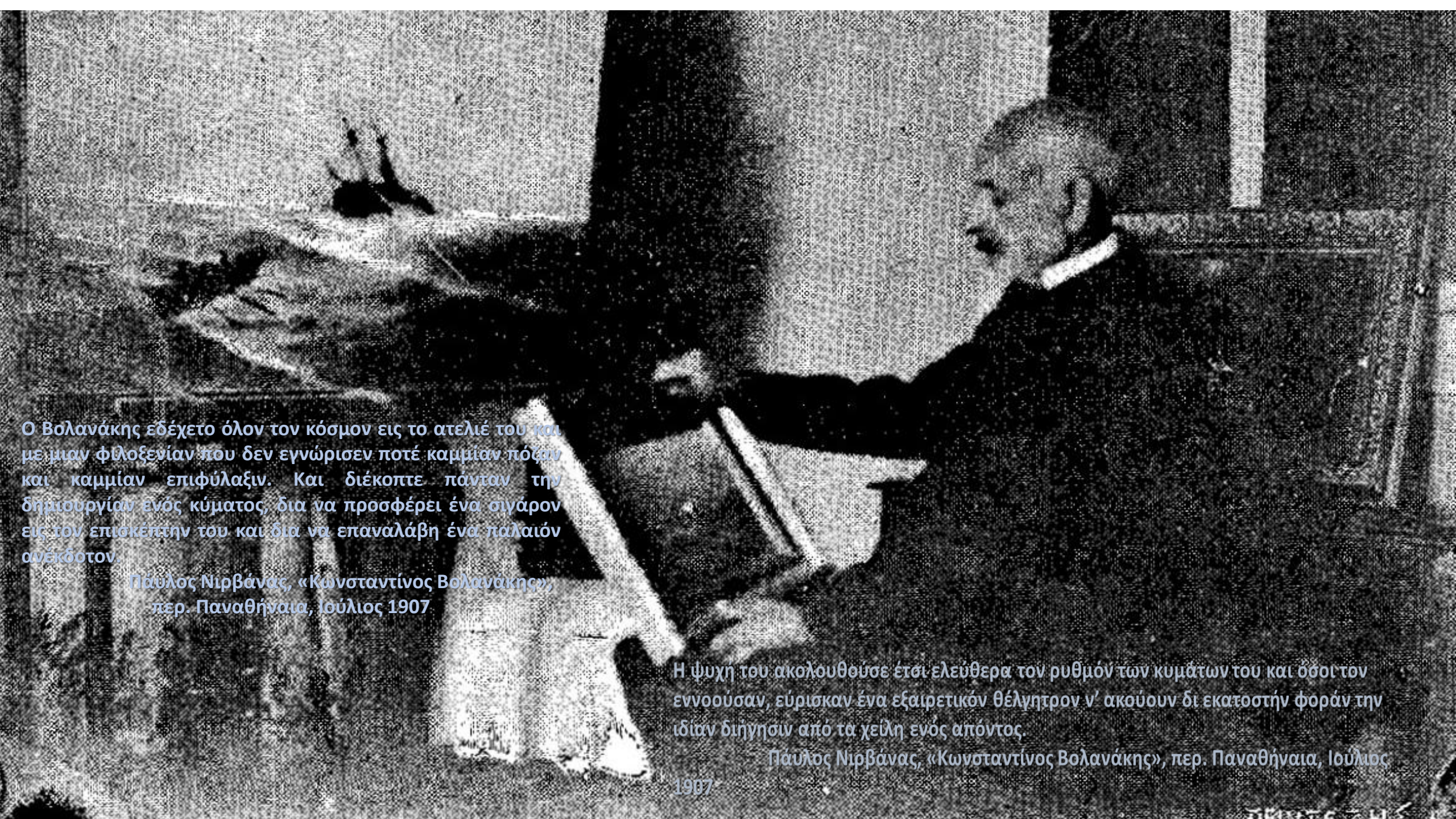
Όπως πολλοί σημαντικοί θαλασσογράφοι έτσι και ο Κωνσταντίνος Βολανάκης είχε τη γνώση στην απόδοση της κίνησης του υγρού στοιχείου και του τρόπου που απορροφά και αντανακλά το φως.

Ο Βολανάκης αποδέχεται και αφομοιώνει πολλές ευρωπαϊκές τάσεις στο έργο του και τις προσομοιώνει στον ελληνικό χώρο.

Ο Karl von Piloty, δάσκαλος του Βολανάκη, συμβούλευε για την σπουδή και την εκμετάλλευση των δυνατοτήτων του χρώματος αν και στη ζωγραφική του κυρίαρχο ρόλο έπαιζε η σύνθεση και το σχέδιο.

Κωνσταντίνος Βολανάκης: Ψαρεύοντας σε ήρεμα νερά, 1885 – 1888, λάδι σε καμβά, 40.5x52 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη.

Ο Βολανάκης εδέχετο όλον τον κόσμο εις το ατελιέ του και με μιαν φιλοξενίαν που δεν εγνώρισεν ποτέ καμμίαν πόσαν και καμμίαν επιφύλαξιν. Και διέκοπτε πάνταν την δημιουργίαν ενός κύματος, δια να προσφέρει ένα σιγάρον εις τον επισκέπτην του και δια να επαναλάβη ένα παλαιόν ανέκδοτον.

Πάυλος Νιρβάνας, «Κωνσταντίνος Βολανάκης»,
περ. Παναθήναια, Ιούλιος 1907

Η ψυχή του ακολουθούσε έτσι ελεύθερα τον ρυθμόν των κυμάτων του και όσοι τον εννοούσαν, εύρισκαν ένα εξαιρετικόν θέλημα ν' ακούουν δι εκατοστήν φοράν την ιδίαν διήγησιν από τα χείλη ενός απόντος.

Πάυλος Νιρβάνας, «Κωνσταντίνος Βολανάκης», περ. Παναθήναια, Ιούλιος 1907

Karl von Piloty, Ο θάνατος του Μεγάλου Αλεξάνδρου, 1885, λάδι σε καμβά, 337x558 εκ., Alte Nationalgalerie Βερολίνο

Claude Lorrain, Πρωινό σε λιμάνι, 1634, λάδι σε καμβά, Μουσείο Ερμιτάζ, Αγία Πετρούπολη

Claude Lorrain, Ηλιοβασίλεμα σε λιμάνι, 1639, λάδι σε καμβά, 103x136 εκ., Μουσείο του Λούβρου, Παρίσι

Claude Lorrain, Σκηνή σε λιμάνι, 1643, λάδι σε καμβά, 74.3x99.4εκ., Royal Collection Trust, Λονδίνο

Claude Lorrain, Η επιβίβαση της βασίλισσας του Σαβά, 1648, λάδι σε καμβά, 148x194 εκ., Εθνική Πινακοθήκη, Λονδίνο

JMW Turner, Η Ίδρυση της Καρχηδόνας από τη Διδώ, 1815, λάδι σε καμβά, 155.5x232 εκ., Εθνική Πινακοθήκη, Λονδίνο

JMW Turner, Ρήγουλος, 1829 – 1837, λάδι σε καμβά, 91124 εκ., Tate Britain, Λονδίνο

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Η Επιστροφή των Αργοναυτών, λάδι σε καμβά, 35x65 εκ., Ιδιωτική Συλλογή

Simon de Vlieger, To Estuary στο Day's End, π. 1640/1645, λάδι σε καμβά, National Gallery of Art

Aelbert Cuyp, Το Μάας στο Dordrecht, π. 1650, λάδι σε καμβά, Andrew W. Mellon Collection

Abraham de Verwer, Άποψη του Hoorn, π. 1650, λάδι σε καμβά, National Gallery of Art

Reinier Nooms επονομαζόμενος Zeeman, Σκηνή λιμανιού στοAmsterdam, π. 1654/1655, λάδι σε καμβά, National Gallery of Art

Willem van de Velde the Younger, Πλοία σε άγρια θάλασσα, 1671–1672, λάδι σε καμβά, Toledo Museum of Art

Ludolf Bakhuizen, Ακτή με μορφές, 1667, λάδι σε καμβά, Rijksmuseum Amsterdam

Jean François Millet, Ο Άγγελος, 1857 – 1859, λάδι σε καμβά, Μουσείο Ορσέ, Παρίσι

Gustave Courbet , Το ποτάμι, 1885, λάδι σε καμβά, Εθνική Πινακοθήκη Ουάσιγκτον

Asher Brown Durant, Τα βουνά Sandaken, 1853, λάδι σε καμβά, 83.2x 121.9 εκ., Μητροπολιτικό Μουσείο Νέας Υόρκης

Frederic Church, Παγόβουνα, 1861, λάδι σε καμβά, Dallas Museum of Art

Frederic Church, Παγόβουνο, 1891, λάδι σε καμβά, 50.8x76.2 εκ.

Winslow Homer, το Ανατολικό Point Light, 1880, ακουαρέλα και γραφίτης σε καμβά, Princeton University Art Museum

Winslow Homer, Πανσέληνος, 1874, λάδι και γραφίτης σε καμβά, Arkell Museum

Ivan Aivazovsky, Νυχτερινό, 1899, λάδι σε καμβά

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Το λιμάνι του Βόλου τη νύχτα, 1895 – 1900, λάδι σε καμβά, 58.5x102 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη

Joseph Mallord William Turner, Ψαράδες στη θάλασσα, λάδι σε καμβά, Tate Britain, Λονδίνο, Photo © Tate

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Πυροφάνι, χ.χ., λάδι σε καμβά, 63.5x114 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Πυροφάνι, 1885 – 1890, λάδι σε μουσαμά, 64x115 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη

Ιβαν Αιβαζονσκυ, η μάχη στο Τσεσμέ, 1848, λάδι σε καμβά, 193x185 εκ., Αιβαζονσκυ Art Gallery of Feodosiya, Ουκρανία

**Κωνσταντίνος Βολανάκης, Η Πυρπόληση της Τουρκικής Ναυαρχίδας, λάδι σε καμβά, 79x114 εκ.,
Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη**

Ιβαν Αϊβάζονσκι, Η Πυρπόληση της Τουρκικής Ναυαρχίδας από τον Κωνσταντίνο Κανάρη, 1881, λάδι σε καμβά, 182x223 εκ., Εθνική Πνακοθήκη, Αθήνα

Hendrik Willem Mesdag, Αγκυροβολημένα πλοία, 1860 – 1889, λάδι σε καμβά, Rijksmuseum Amsterdam

Hendrik Willem Mesdag, 'Καταβυθισμός', 1860 – 1900, λάδι σε καμβά, Rijksmuseum Amsterdam

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Ιστιοφόρα στο ηλιοβασίλεμα, χ.χ., λάδι σε επιφάνεια ζελατίνης, 21.5x16.5 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη

J. M. W. Turner, Το πολεμικό Tameraire, 1839, λάδι σε καμβά, 90.7 cm × 121.6 cm εκ., National Gallery of Art, Λονδίνο

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Το λιμάνι του Πειραιά, χ.χ., λάδι σε καμβά, 31x41 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαριδής

Gerolamo Induno, Ψαροχώρι στην περιοχή του Lecco, 1862, λάδι σε καμβά, Gallerie di Piazza Scala, Μιλάνο

Domenico Induno, Μικροί ψαράδες, λάδι σε καμβά, 63x49 εκ., Ιδιωτική Συλλογή

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Το λιμάνι του Βόλου, 1885 – 1890, λάδι σε καμβά, 15x32 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Περπάτημα στην ακτή, χ.χ., λάδι σε καμβά, 56x100 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Έξω από το λιμάνι, 1870 – 1872, λάδι σε καμβά, 48x95 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Σε ήρεμα νερά, 1875 – 1882, λάδι σε καμβά, 35.7x56.7 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη

Περικλής Πανταζής, Στην Ακτή, π. 1850, λάδι σε καμβά, 72x113 εκ., Royal Museum of Fine Arts Antwerp

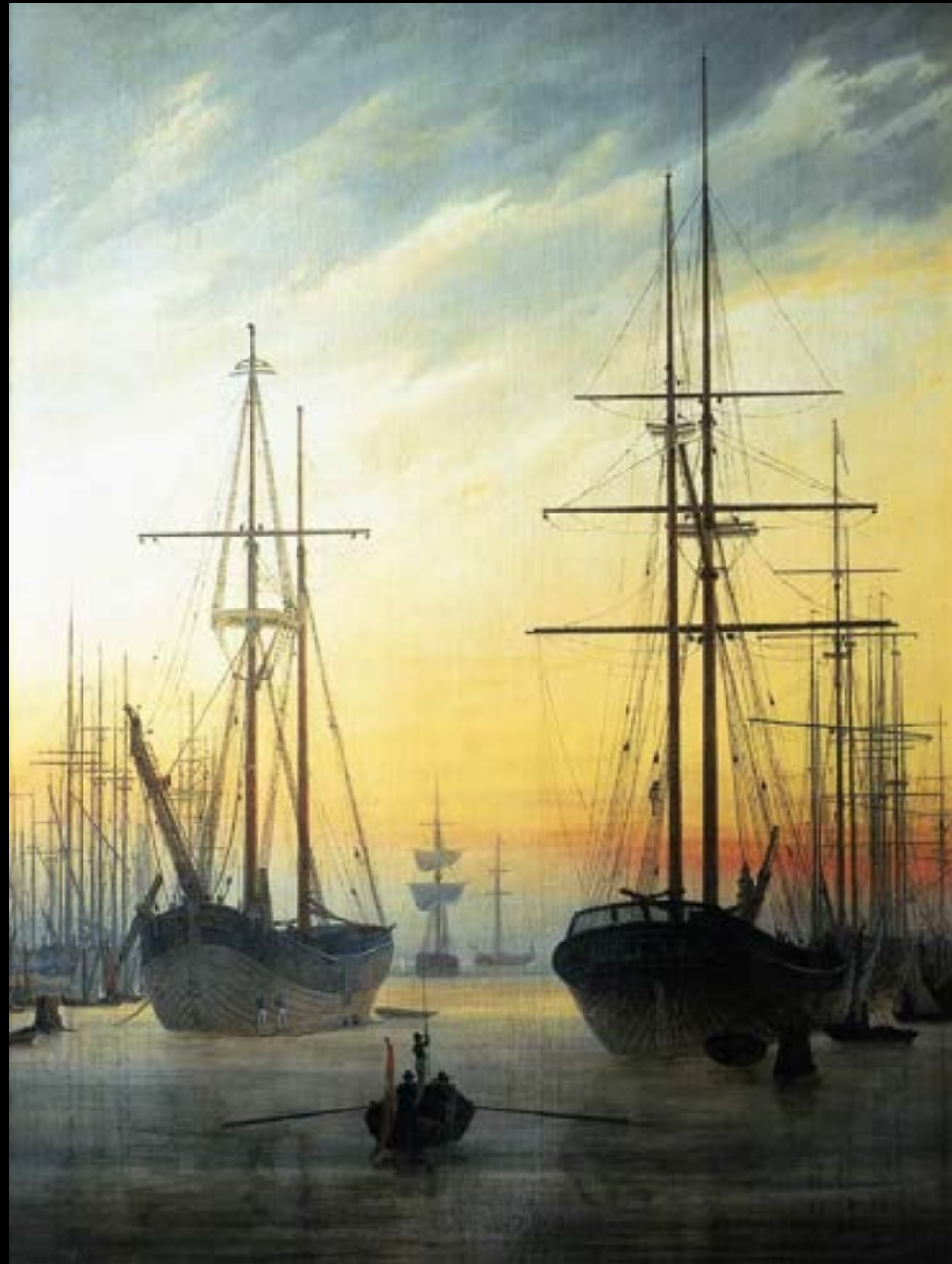
Κωνσταντίνος Βολανάκης, Χωριό σε Ολλανδική Ακτή, π. 1876, λάδι σε καμβά, 28x42εκ., Εθνική Πινακοθήκη Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Μπαλώνοντας τα δίχτυα, 1884 – 1888, λάδι σε καμβά, 73x56 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη

Herzmann Herzog, Σκηνή σε ολλανδική παραλία, 1850, λάδι σε καμβά

Caspar David Friedrich, Άποψη Λιμανιού, 1816, λάδι σε καμβά

Caspar David Friedrich, Τα στάδια της ζωής, 1835, λάδι σε καμβά, Museum der bildenden Künste

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Ηλιοβασίλεμα στην Ακτή, χ.χ., λάδι σε καμβά, 42x66.5 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Φέρνοντας την ψαριά, 1880 – 1882, λάδι σε καμβά, 74x54 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη

C. J. Holmes

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Ψαρόβαρκες, 1880 – 1885, λάδι σε καμβά, 47x81 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη

Hermann David Solomon Corrodi, Ψαρόβαρκες σε βενετσιάνικη λίμνη, χ.χ., λάδι σε καμβά, 86.3x165.2εκ., Ιδιωτική Συλλογή

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Θαλασσινό Τοπίο, 1884 – 1888, λάδι σε καμβά, 21.5x34.7 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη

William Bradford, Αρκτικό καλοκαίρι, 1871, λάδι σε καμβά

William Bradford, Φαλινοθηρικά και ψαρόβαρκες κοντά στην ακτή Labrador, 1880, λάδι σε καμβά

Περικλής Πανταζής, Χιονισμένο Τοπίο, π. 1878, λάδι σε καμβά, 31x41 εκ., Ιδιωτική Συλλογή

Περικλής Πανταζής, Θαλασσογραφία, χ.χ., λάδι σε καμβά, 49.5x69 εκ., Εθνική Πινακοθήκη Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Ψαρεύοντας σε ήρεμα νερά, 1885 – 1888, λάδι σε καμβά, 40.5x51 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Μαζεύοντας τα δίχτυα, 1888 - 1890, λάδι σε μουσαμά, 40x70 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Ηλιοβασίλεμα στη Σαλαμίνα, 1890 – 1895, λάδι σε καμβά, 57x100 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη

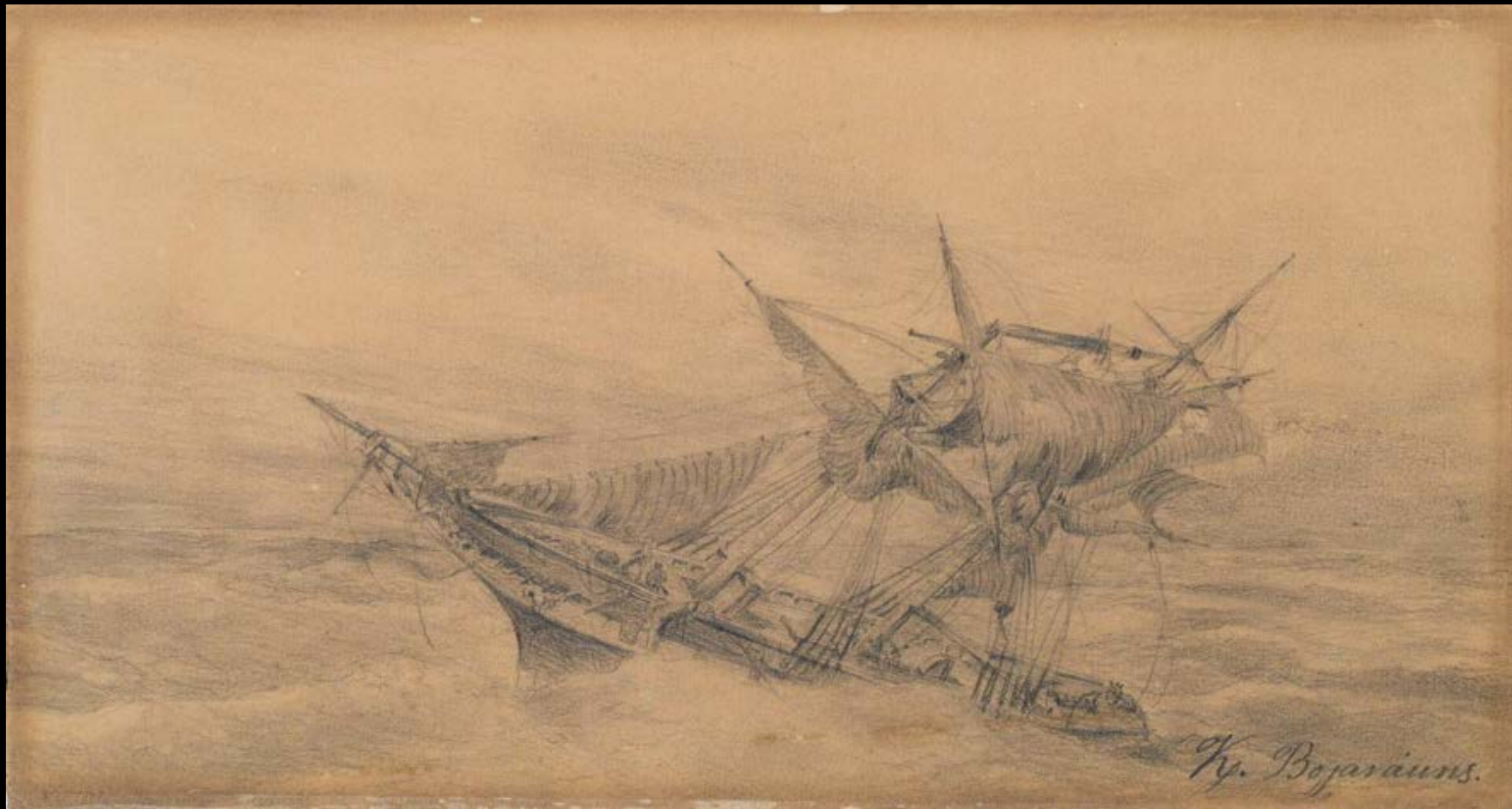
Περικλής Πανταζής, Ο Φάρος στη Μασσαλία, π. 1881, λάδι σε καμβά, 72x113 εκ., Ιδιωτική Συλλογή

Ιvan Aivazovsky, Πλοίο στη θάλασσα, 1899, λάδι σε καμβά

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Το πλοίο "Bonheur" ανοίγεται στο πέλαγος, 1883-1886, λάδι σε καμβά, 73x136 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Ιστιοφόρο σε τρικυμία, χ.χ., μολύβι σε χαρτόνι, 17x30 εκ., Εθνική Πινακοθήκη Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Πριν από την καταιγίδα, 1883-1885, λάδι σε ξύλο, 31.3x49.8 εκ., Εθνική Πινακοθήκη – Μουσείο Αλεξάνδρου Σούτσου

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Πλοία στο Ηλιοβασίλεμα, χ.χ., λάδι σε καμβά, 49x75 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Πλέοντας στα ανοιχτά, χ.χ., λάδι σε καμβά, 54.5x81 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Πλοία στη θάλασσα, χ.χ., λάδι σε καμβά, 43x67.5 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Ατμόπλοιο στο πέλαγος, 1890 – 1895, λάδι σε καμβά, 54.5x100.5 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη

Michael Zeno Diemer, Αγγλική Φρεγάτα, 1887 – 1888, λάδι σε καμβά, 90.5x120.5 εκ., Ιδιωτική Συλλογή

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Φρεγάτα κοντά στην ακτή, 1899 – 1890, λάδι σε καμβά, 64x116 εκ., Συλλογή Ιδρύματος Αικατερίνης Λασκαρίδη

Κωνσταντίνος Βολανάκης, Βάρκες και αραγμένα καράβια, χ.χ., λάδι σε καμβά, 80x112 εκ., Εθνική Πνακοθήκη – Εκτίθεται στην Κουμαντάρειο Πνακοθήκη Σπάρτης

ΕΝΔΕΙΚΤΙΚΗ ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

- Μαριλένα Ζ. Κασσιμάτη (επιμ.), «Κωνσταντίνος Βολανάκης, ο ποιητής της θάλασσας», κατάλογος έκθεσης, Ίδρυμα Αικατερίνης Λασκαρίδη, Ναυτικό Μουσείο Ελλάδος, Αθήνα 2009
- Τάκης Μαυρωτάς (επιμ.), «Κωνσταντίνος Βολανάκης, ο πατέρας της ελληνικής θαλασσογραφίας», κατάλογος έκθεσης, Ίδρυμα Εικαστικών Τεχνών Β&Μ Θεοχαράκη, Αθήνα 2018
- Norman Geraldine, *Nineteenth-Century Painters and Painting: A Dictionary*. Berkeley: University of California Press, 1978.
- Andrew Wilton, *J.M.W. Turner: His Art and Life*. Tabard Press, 1979.

ΣΑΣ ΕΥΧΑΡΙΣΤΩ ΠΟΛΥ
copyright παρουσίασης Βένια Παστάκα